

Artikel: Hoe herdenk je een vergeten ramp? Het bombardement van Nijmegen en zijn complexe herinneringscultuur

Auteur: Saul Kennedie

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 46.2, 24-29.

©2024 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Abstract: On 22 February 1944, the Dutch city of Nijmegen got severely damaged by American bombers. More than 760 people died. The American planes made a painful mistake as they thought they were flying above German Territory. The historian Rosendaal conducted extensive research on the bombardment and published a book about his research in 2004. He also focused his research on the remembrance culture of the bombardment. Rosendaal wrote a political history about the remembrance culture. My aim was to write a cultural history of the remembrance culture. During my research I found devotional pictures from people who died during the bombardment. Many of the devotional pictures were written for young catholic children who died during the bombardment. Those devotional pictures give us an insight in the way normal people dealt with the disaster in 1944. A view that was not present in the work of Rosendaal.

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

HOE HERDENK JE EEN VERGETEN RAMP?

HET BOMBARDEMENT VAN NIJMEGEN EN ZIJN COMPLEXE HERINNERINGSCULTUUR

Saul Kennedie

Het bombardement van Nijmegen op 22 februari 1944 is een van de grootste rampen uit de Nederlandse geschiedenis. Toch was er tijdens en na de Tweede Wereldoorlog weinig tot geen belangstelling voor het bombardement. Dit had onder andere te maken met het feit dat de bommen op Nijmegen afkomstig waren uit Amerikaanse vliegtuigen. Hoe gaven de Nijmegenaren de herdenking, ondanks dit pijnlijke feit, vorm?

Inleiding

Dit jaar is het tachtig jaar geleden dat Amerikaanse vliegtuigen per ongeluk Nijmegen bombardeerden.¹ De Amerikanen dachten op 22 februari 1944 boven Duitsland te vliegen toen zij hun bommen boven de stad afwierpen. Er vielen meer dan 760 doden en een groot deel van het centrum raakte onherstelbaar beschadigd.² In het najaar werd Nijmegen bevrijd door het Amerikaanse leger. Het feit dat Nijmegen door een bevriende natie werd gebombardeerd die de stad ook nog eens bevrijd had, bemoeilijkte de verwerking en herdenking van de ramp na de oorlog.

Er kwam geen nationale herdenking en pas veertig jaar later begonnen historici onderzoek te doen naar het bombardement. Veertig jaar lang was daarmee ook onduidelijk wat er op 22 februari 1944 precies gebeurd was. Dit leidde tot geruchten dat Nijmegen expres gebombardeerd was en de Nederlandse regering in ballingschap hier zelfs opdracht voor had gegeven. De amateurhistoricus Alfons Brinkhuis kwam in 1984 tot de conclusie dat dit niet het geval was.³ Later verscheen er ook een onderzoek naar de manier waarop de ramp herdacht en verwerkt werd in Nijmegen zelf. De historicus Joost Rosendaal schreef hier in 2009 het boek *Nijmegen' 44. Verwoesting, verdriet en verwerking* over.⁴

Rosendaal kijkt naar hoe gezagsdragers zoals de kerk en de gemeente omgingen met de herdenking van het bombardement. Rosendaal kijkt niet naar de manier waarop de gewone bevolking de ramp herdacht en verwerkte vanaf 1944. Het boek van Rosendaal is daarmee vooral een politieke geschiedenis naar de nasleep van het bombardement. Mijn studie richt zich op de manier waarop de bevolking de ramp herdacht en verwerkte. Daarmee vormt mijn paper een eerste cultuurgeschiedenis naar de (prille) verwerking van het bombardement.

Voor een studie naar de verwerking van het bombardement op Nijmegen door de lokale bevolking, richt ik mij in dit artikel op de bidprentjes die zijn gemaakt

De binnenstad van Nijmegen, vlak nadat het bombardement plaatsvond.

(Bron: Wikimedia Commons)

voor een aantal slachtoffers van het bombardement. Via een bidprentje herdenken katholieken hun gestorvenen. De bidprentjes zijn van de slachtoffers die stierven op een katholieke kleuterschool. Dit paper bespreekt wat er in deze bidprentjes staat en wat deze bidprentjes ons kunnen vertellen over de manier waarop de gewone bevolking stilstond bij het bombardement van Nijmegen. Allereerst wordt er een globaal overzicht gegeven van wat er op 22 februari 1944 gebeurde en hoe de autoriteiten omgingen met de herdenking en verwerking van de ramp in de periode 1944-2024.

De herdenking van de ramp door de jaren heen

Tijdens het bombardement was Nijmegen nog bezet door de Duitsers. De Duitsers gebruikten de gebeurtenis om de Amerikanen in een kwaad daglicht te plaatsen. Een paar dagen na de ramp vond er een massabegravenis plaats waar veel aandacht voor was. Zo'n 500 slachtoffers werden op de algemene begraafplaats van Nijmegen begraven.⁵ De slachtoffers van de Montessorischool, voor wie de bidprentjes werden gemaakt, behoorden hier niet toe. Zij werden een tijdje later begraven op de katholieke begraafplaats van Nijmegen. Hun begravenis was dan ook minder massaal en anoniem, maar juist besloten en persoonlijk. De bidprentjes getuigen hiervan.

Na de oorlog was er weinig aandacht voor het bombardement. De focus van het herdenken lag op de septemberdagen van 1944, toen Nijmegen bevrijd werd door de Amerikanen. De burgers die stierven tijdens de bevrijding en tijdens

het bombardement kregen weinig tot geen aandacht. In de jaren veertig en vijftig domineerden de thema's religie en wederopbouw de herdenking van de ramp.

Pas in 1980 werd er voor het eerst onderzoek gedaan naar het bombardement. De amateurhistoricus Alfons Brinkhuis startte hiermee. Brinkhuis wilde dat duidelijk werd wat er op 22 februari 1944 precies gebeurd was. Nabestaanden zouden het bombardement daarmee beter kunnen verwerken.⁶ Brinkhuis presenteerde in 1984 zijn bevindingen. Zijn eindconclusie luidde dat de Amerikanen Nijmegen voor een Duitse stad aanzagen.

De landelijke media berichtten ook over het onderzoek van Brinkhuis. Hierdoor nam de belangstelling voor het bombardement toe. Er kwam nu voor het eerst ook aandacht voor de mensen die de ramp hadden meegemaakt. Ooggetuigen deden voor het eerst in veertig jaar tijd hun verhaal. In de jaren negentig zette deze trend door. Ooggetuigen kregen nu een centrale rol in de herdenking van het bombardement. Daarnaast konden nabestaanden voor het eerst terugblikken op al die jaren dat het bombardement geen aandacht kreeg. Dit heeft grote gevolgen gehad voor hoe nabestaanden de ramp hebben kunnen verwerken.

In 2000 werd het monument *De Schommel* onthuld voor de slachtoffers van het bombardement.⁷ Dit gedenkteken kwam op de plek waar vroeger de speelplaats lag van de kinderen van de Montessorischool die om het leven kwamen bij de ramp. In 2017 werd het monument *Brandgrens024* onthuld.⁸ Dit monument geeft door middel van een patroon op de grond aan waar de brandgrens lag tijdens het bombardement. Het gedenkteken bestaat uit bijna 800 stenen en op elke steen staat de naam van een slachtoffer. Afgelopen februari was het tachtig jaar geleden dat de ramp plaatsvond. Bij de herdenking waren meer dan 2000 mensen aanwezig, onder wie ook burgemeester Bruls en vertegenwoordigers van de Nederlandse regering en de Amerikaanse ambassade. Het bombardement heeft daarmee een duidelijke plek in de Nederlandse herdenkingscultuur ingenomen.

De massa aan informatie die nu beschikbaar is over de herinneringscultuur van de ramp is voor een groot deel te danken aan historicus Joost Rosendaal. Volgens Rosendaal kan het bombardement niet als een vergissing worden gezien. Op het moment dat de Amerikanen boven Nijmegen vlogen wisten ze namelijk niet waar ze waren. Toen de vliegtuigen een spoorwegemplacement boven een grote stad aan een rivier zagen, gooiden ze hun bommen af. Het was volgens Rosendaal niet zo dat de Amerikanen zich vergisten en dachten boven Duitsland te vliegen. Ze wisten niet boven welk land ze vlogen, namen dat risico voor lief en gooiden hun bommen af.⁹ Brinkhuis kwam in 1984 tot een andere conclusie. Volgens hem dachten de Amerikanen boven Duitsland te vliegen toen ze hun bommen afgooiden. Duidelijk is in ieder geval dat Nijmegen niet met opzet door de Amerikanen werd gebombardeerd.

'HET BOMBARDEMENT VAN NIJMEGEN 22 FEBRUARI 1944 IS EEN VAN DE GROOTSTE RAMPEN UIT DE NEDERLANDSE GESCHIEDENIS.'

Nadat er een globaal overzicht van de herinneringscultuur door de jaren heen is gegeven, richten we ons nu op een bepaalde periode uit die herinneringscultuur. We kijken naar de meest prille herinneringscultuur. Hoe werd het bombardement vlak na de gebeurtenis zelf herdacht en verwerkt? Vlak na het bombardement vond

Eén van de bidprentjes gebruikt bij de massabegrafenis waarbij Elly Poos geborgen werd (Regionaal archief Nijmegen, 579 Collectie Tweede Wereldoorlog Nijmegen 1931-2019, inv. nr. 131. 96)

een massabegrafenis plaats. Zo'n 500 slachtoffers werden begraven op de Algemene Begraafplaats van Nijmegen. Bij deze massabegrafenis waren veel mensen aanwezig.

Zoals gebruikelijk was in deze tijd, speelde religie een grote rol tijdens de uitvaart. Religieuze bronnen uit deze periode kunnen ons dus veel vertellen over hoe mensen het bombardement herdachten en verwerkten. Daarom wordt hier zo'n religieuze bron geanalyseerd.

Het gaat om bidprentjes die gebruikt werden tijdens de begrafenis van de 24 kinderen en acht religieuze zusters die omkwamen bij het bombardement. Op 8 maart 1944 werden zij begraven op het Rooms-Katholieke Kerkhof van Nijmegen. Deze begrafenis was minder massaal en persoonlijker dan de massabegrafenis. Een analyse van de bidprentjes van deze uitvaart geeft ons nieuwe inzichten in de manier waarop gewone mensen omgingen met de ramp.

Veel bidprentjes halen troost uit het feit dat de doden nu in de hemel zijn en het daar beter hebben. Zo staat in het bidprentje van Willy Kropman in dichtvorm geschreven: 'God gaf het ons, God nam het ons, Gods name zij geprezen; 't was wel bij ons, 't ging weg van ons, 't was beter in den Hemel; daar blijft het ons, daar wacht het ons, daar zien wij eenmaal weder!'¹⁰ Uit deze tekst kan worden opgemaakt dat de familie zich troost met het feit dat de doden nu in de hemel gelukkiger zijn dan op aarde. Verder halen ze troost uit het feit dat dit Gods wil is en zij Willy ooit weer zullen zien als zij zelf overlijden. Dit gedicht is geschreven vanuit het perspectief van de familie zelf.

Er zijn ook gedichten die geschreven zijn vanuit het perspectief van de gestorvene zelf. Degene die overleden is, spreekt in dat geval zijn familie toe en

troost haar ook. Dat zien we in de volgende passage uit het bidprentje van Elly Roos terug:

Papa waarom is U toch zo droevig, waarom zijn uw ogen rood, Mamma, waarom toch dat schreien, is het om uw Elly's dood. Ziet nu opwaarts naar den hemel, waar ik met het engelenkoor, jubel met mijn speelgenootjes heel de eeuwigheid nu door. Wij, wij bidden allen samen, Heel heel dicht aan Jezus voet. Help onz' Ouders lieve Heertje Geef hun kracht en lijdensmoed. Papa wil nu niet meer schreien Mama droog uw tranen af. Eens ziet Gij uw Elly weder, Eens aan d'overzij van 't graf.¹¹

In sommige bidprentjes wordt ook verwezen naar passages uit de Bijbel. Zo ook in het bidprentje van een van de hoofdzusters, Maria Bovendeert. Zij wordt in het bidprentje eerst geprezen voor de goede religieuze lessen die zij de kinderen meegaf.¹² Er wordt verwezen naar Johannes 12:24. In dit fragment vertelt Jezus dat mensen die anderen helpen en onbaatzuchtig zijn het eeuwige leven in de hemel zullen hebben.¹³ Dus omdat de zuster zo goed geleefd heeft is het nu zeker dat zij een mooi en eeuwig leven in de hemel krijgt. Hiermee wordt in herinnering gebracht wat voor goed werk de overledene op aarde heeft verricht. Daarvoor krijgt zij nu als beloning het eeuwige leven in de hemel.

Voor de andere zusters die stierven werd gezamenlijk één bidprentje gemaakt. Op de achterkant van dit bidprentje staat een verwijzing naar Mattheüs 24:31.¹⁴ In Mattheüs 24 vertelt Jezus dat generaties zeker niet volledig verdwijnen als ze uitsterven. Ze zullen voortleven. Deze passage is door de nabestaanden gekozen om aan te geven dat zij hun dierbaren niet snel zullen vergeten. Verder benadrukken zij dat de generatie van de ramp van 1944 niet verdwenen is. In religieuze zin leven zij voort in de hemel, maar zij leven ook voort in de gedachten van de mensen die het bombardement hebben overleefd.

In het bidprentje voor de zusters komt ook het volgende stuk voor: 'Heer, ondoorgrondelijk zijn Uw raadsbesluiten. In geloof buigen wij nederig het hoofd: Uw H. Wil geschiede. O diepte der rijkdommen van Gods wijsheid en Wetenschap.'¹⁵ De nabestaanden begrijpen dus niet waarom God ervoor koos dat de zusters moesten sterven, maar ze leggen zich neer bij zijn oordeel, dat altijd het juiste oordeel is.

Conclusie

Het bombardement op Nijmegen van 22 februari 1944 is een van de grootste rampen uit de Nederlandse geschiedenis. Dit artikel gaat over de herinneringscultuur van dit bombardement. Er is een globaal overzicht gegeven van hoe die herinneringscultuur zich ontwikkelde vanaf de eerste dagen na de ramp tot in het heden. Vervolgens is er nader ingezoomd op een bepaalde periode uit deze herinneringscultuur. Aan de hand van bidprentjes is er gekeken hoe burgers door middel van het geloof de ramp herdachten en verwerkten.

Vlak na het bombardement vond er een massabegrafenis plaatst. Zo'n 500 slachtoffers werden begraven. Veel mensen waren hierbij aanwezig. Deze begrafenis was georganiseerd door de autoriteiten. Vanwege het grote aantal overledenen was er weinig aandacht voor individuele slachtoffers. Deze overledenen werden als een grote homogene groep herdacht. Deze gebeurtenis vertelt ons daarmee weinig over het individuele leed van de nabestaanden.

De uitvaart die later plaatsvond voor de slachtoffers van de katholieke

kleuterschool was anders. Doordat deze begrafenis minder massaal was, kon er uitgebreid worden stilgestaan bij elk individueel slachtoffer. Zo werden er bidprentjes gemaakt voor de overledenen. Daarin is goed te zien wat de nabestaanden doormaakten en wie de slachtoffers waren. Door deze bron weten we nu meer over hoe de gewone bevolking het bombardement herdacht en verwerkte vlak na de ramp zelf. In het werk van Rosendaal is het perspectief van de bevolking grotendeels afwezig. Rosendaal focust zich op hoe gezagsdragers zoals de gemeente en overheid de herdenking en verwerking van het bombardement vormgaven. Deze studie is een eerste cultuurgeschiedenis naar de (prille) herinneringscultuur van het bombardement op Nijmegen.

De bidprentjes zijn een religieuze bron. Het spreekt dus voor zich dat de nabestaanden de ramp door middel van het geloof probeerden te verwerken. De nabestaanden proberen zich te troosten met de gedachten dat de slachtoffers nu in de hemel zijn en hen daar ooit weer zullen terugzien. Ook wordt troost gezocht in de gedachte dat dit Gods wil is. Verder benadrukken de nabestaanden dat ze hun dierbaren nooit zullen vergeten.

Mijn grootste drijfveer voor dit onderzoek was om de ernst van de ramp meer onder de aandacht te brengen en de slachtoffers zo eer te bewijzen. In de bidprentjes geloven de nabestaanden dat de overledenen nu het eeuwige leven in de hemel hebben. Of je hier nou wel of niet in gelooft, het is zeker dat deze slachtoffers het eeuwige leven in onze herinnering aan de Tweede Wereldoorlog verdienen.

Saul Kennedie volgt momenteel de master Geschiedenis (Duitslandstudies) aan de Universiteit van Amsterdam. Hiervoor heeft hij politicologie gestudeerd. Zijn interesses zijn de periode van het interbellum en herinneringscultuur in het algemeen.

Eindnoten

- 1 Dit artikel is een bewerking van een paper dat ik in 2023 schreef onder begeleiding van Hanco Jürgens. Ik schreef dit paper bij het vak: Verdiepingsvak II: concepten in de geschiedenis dat onderdeel uitmaakte van mijn
- 2 minor geschiedenis.
- 3 J. Rosendaal, *Nijmegen '44. Verwoesting, verdriet en verwerking* (Nijmegen 2009) 10.
- 4 A. Brinkhuis, *De fatale aanval 22 februari 1944. Opzet of vergissing? De waarheid over de mysterieuze Amerikaanse bombardementen op Nijmegen, Arnhem, Enschede en Deventer* (Weesp 1984) 74.
- 5 J. Rosendaal, *Nijmegen '44*.
- 6 Idem, 95.
- 7 Idem, 274-275.
- 8 4en5mei-Nijmegen.nl, <https://www.4en5mei.nl/oorlogsmonumenten/zoeken/2358/nijmegen-de-schommel> (geraadpleegd 29 maart 2024).
- 9 Idem.
- 10 J. Rosendaal, *Nijmegen '44*, 309.
- 11 Regionaal archief Nijmegen, 579 Collectie Tweede Wereldoorlog Nijmegen 1931-2019, inv. nr. 131. 98.
- 12 Idem, inv. nr. 131. 96.
- 13 Idem, inv. nr. 131. 108.
- 14 Eo.nl- Johannes 12, <https://bijbel.eo.nl/bijbel/johannes/12> (geraadpleegd 20 mei 2023).
- 15 Eo.nl- Matteüs 24, <https://bijbel.eo.nl/bijbel/matteus/24> (geraadpleegd 20 mei 2023).
- 16 Regionaal archief Nijmegen, 579 Collectie Tweede Wereldoorlog Nijmegen 1931-201, inv. nr. 131. 106.